

Еволюція заголовка українських творів

Evolution of the Title of Ukrainian Works

Людмила Юлдашева¹
Lyudmila Yuldasheva

¹ *The Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy*
81 Shevchenko Boulevard, Cherkasy, 18031, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.28-1](https://doi.org/10.22178/pos.28-1)

LCC Subject Category:
[PG3801-3987](#)

Received 13.10.2017
Accepted 08.11.2017
Published online
13.11.2017

Corresponding Author:
1alimduyl@ukr.net

© 2017 The Author. This article is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 License](#)

Анотація. Статтю присвячено дослідженню феномену заголовка фольклорних і літературних українських творів з огляду на зміни його характеристик у часі. Акцентовано увагу на основних формальних і семантичних особливостях заголовків фольклорних творів, творів давньої української літератури, літератури кінця XVIII–XI ст., літератури XX ст., творів періоду сучасної незалежної України. Досліджено динаміку та виокремлено основні тенденції номінування творів в історичному ракурсі.

Ключові слова: номінація; заголовок; еволюція заголовка; тенденції номінування; жанровизначальні заголовки.

Abstract. The article is devoted to the study of the phenomenon of the title of folklore and literary Ukrainian works while taking into account changes in its characteristics with time. The emphasis is on the main formal and semantic features of the headings of folklore works, works of ancient Ukrainian literature, the literature of the end of the XVIII-XI centuries, the literature of the XX century, works of the period of modern independent Ukraine. The dynamics are studied and the main tendencies of the nomination of works in the historical perspective are singled out.

Keywords: nomination; title; heading evolution; tendencies of nomination; genre-defining headers.

ВСТУП

У сучасних лінгвістичних дослідженнях сфокусовано увагу на номінативній системі мови, складних відношеннях динамізму в ній, що є показником діалектики людського мислення, та інтерпретації мовних явищ.

У номінативній системі мови осібне місце посідає заголовок, оскільки він є вербальним знаком іншого вербального продукту – тексту. Дослідження цього феномену має численну бібліографію. Таке зацікавлення зумовлене унікальним місцем заголовка в тексті, його структурно-семантичною складністю та розмаїттям функцій. Аналізуючи цей різновид онімів, дослідники (І. Р. Гальперін [1], С. Д. Кржижановський [3], В. А. Кухаренко [4], О. О. Остапчук [6], О. М. Траченко [8] та ін.) зазначають, що для заголовків характерні специфічні особливості, зокрема збереження внутрішньої форми, неможливість створення

чіткої класифікації, нестійкість і мінливість під впливом екстралінгвальних чинників тощо. Натомість ще й нині з'ясування особливостей номінативної парадигми українських творів у діяхронному ракурсі, вивчення процесуальної динаміки у творенні, функціонуванні й еволюції цієї номінативної групи потребує спеціальних розвідок. Опрацювання літератури з окресленої проблеми дає підстави вважати, що специфіка репрезентантів заголовкового корпусу фольклорних і літературних українських творів з огляду на зміни їхніх характеристик у часі є недостатньо вивченою, що й зумовлює актуальність наукового пошуку. Пропоноване дослідження виконане в аспекті діяхронного аналізу та має на меті окреслити динаміку й виокремити основні тенденції номінування українських творів в історичному ракурсі.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Заголовки – своєрідні мікротексти, що відображають загальнокультурний контекст і містять інформацію про епоху, її цінності, ідеї. Це незамкнена лексична мікросистема, що постійно змінюється в просторі й часі, непостійна щодо свого складу, здатна відображати зв'язок між різними письменниками, країнами й культурами. Аналіз способів номінації творів у різні часи дає підстави стверджувати про зміну підходів до можливості ідентифікації текстових продуктів, що відображено не лише в змісті, а й у формі заголовків.

У філологічній науці побутує думка, що найдавніші твори не мали заголовків (А. С. Демін [2], К. Ю. Туркачова [9] та ін.). Зокрема, номінування фольклорних творів – плід пізнішої традиції. Нині важко визначити найперші назви фольклорних творів, до нас вони дійшли в записах дослідників XVIII–XIX ст., тож номінування відбувалося радше з огляду на тенденції цього часу: згорнутий сюжет із виокремленням основної події, акцентування головних персонажів тощо. Логічність розгляду цих номенів першими вмотивована тим, що виникнення усної народної творчості передувало появі літератури. Первинне побутування творів в усній формі спричинило варіативність текстів, а відтак і варіативність назв. Наприклад, на Полтавщині, Придніпров'ї та Чернігівщині побутувала казка «Івасик-Телесик», на Чернігівщині ця казка також відома під назвою «Івасик», а на Галичині – «Телесик»; варіантами назви «Вовк та козенята» (Придніпров'я, Поділля) є «Як вовк забавляв козенят» (Чернігівщина), «Як вовк козенят захотів», «Вовк і семеро козенят» (Полтавщина). Майже на всіх українських землях поширена «Пісня про Бондарівну», яку зазвичай називали за першим рядком. Твір має декілька текстових варіантів, що, зокрема, спричинено інтенціями авторів-виконавців акцентувати увагу на достовірності фактів, описаних у творі, адже для створення ілюзії правдивості події переносять з одного місця в інше, ближче для реципієнтів. Це спричинило появу низки варіантів назв пісні: «У містечку Богуславі в Каньовського пана...», «У містечку Богуславку капелія грала...», «У Києві на риночку капелія грала» (Київщина), «Ой у Львові на риночку капелія грала» (Львівщина). Натомість на Тернопільщині ойконім замінено апелятивом, певно, з метою узагальнення: «Ой там у місті на риночку капелія грала...».

Називання найдавніших творів не мало такого значення, як нині. Напевно, ця процедура мотивована лише потребою відрізнити один твір від іншого.

Зазвичай назва визначала жанровий горизонт сподівань: орієнтувала слухача (чи читача) на певні жанрові моделі й ознаки. Це реалізовано за допомогою введення патронімічного елемента до назви: «**Казка** про билинку і горобця», «**Казка** про мудру дівчину», «**Дума** про Марусю-Богуславку» тощо. Популярність і поширення на великій території нівелювали необхідність акцентування на належності творів до певного жанру. Як наслідок – з'явилися редуковані назви з опущеною частиною – ідентифікатором жанру – та наявною пояснювально-з'ясувальною об'єктною частиною (формально знахідний об'єктний відмінок з прийменником *про*): «*Про жар-птицю та вовка*», «*Про сімох братів-гайворонів і їхню сестру*», «*Про злидні*», «*Про гору, що верхом сягала неба*» тощо. Хронологічні й територіальні зміни зумовили появу заголовкових пар, у яких наявний або відсутній жанровий маркер: «**Дума** про Марусю Богуславку» – «*Маруся Богуславка*», «**Дума** про Хмельницького і Барабаша» – «*Хмельницький і Барабаш*», «**Казка** про брата і сестру» – «*Сестра і брат*».

Іншою поширеною номінативною структурою є складне речення, редуковане до підрядної з'ясувальної частини; поширена оповідна структура з експліцитно вираженою предикативністю, що містить згорнуту основну інформацію про подію, яка створює сюжетну перспективу фольклорного твору: «*Як соловей чоловіка розуму навчив*», «*Як дядько чорта дури в діжку грошей від нього здобув*», «*Як заць ошукав ведмедя*», «*Як пес по перець ходив*». Поширеними номінативними структурами є складні речення, редуковані до підрядної обставинної причинової частини: «*Чому зайці сірі*», «*Чому гуси муються у воді, коти на печі, а кури порпаються у просі*».

У процесі номінування уснопоетичних творів акцентовано увагу на головних персонажах: «*Пан Коцький*», «*Котигорошко*», «*Цап та баран*» (зокрема, популярними були номінативні моделі, створені за принципом протиставлення позитивних і негативних персонажів: «*Чорт-змій і запродані діти*», «*Бджоли та ведмідь*», «*Дідова дочка та бабина дочка*», «*Лис і когут*» та ін.) чи на основних подіях твору:

«Перемога корсунська», «Втеча з турецької неволі», «Похорон», «Нагорода».

Пісенно-фольклорні твори зазвичай номіновані за першим рядком: «Їхав козак за Дунай...», «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш?..», «А до мене Яків приходив...», який ставав початковим пунктом формування думки, джерелом розгортання історії. Показником емоційності й експресивності багатьох українських пісень є початкова підсилювальна емфатична частка *ой*, збережена у назвах, що відповідають першому рядкові твору: «**Ой** у полі криниченька», «**Ой** у вишневому саду там соловейко щебетав» тощо.

Заголовки для номінації масиву фольклорних творів, крім номінативної, виконували інформаційну функцію, тобто презентували основну тему чи проблему, маркували сутність конфлікту чи сюжету. До складу таких репрезентантів входять слова, ужиті в прямому значенні, розраховані на буквальне сприйняття, за винятком алегоричних назв, які трапляються у фантастичних творах.

Основною формою текстового втілення народної пам'яті став епос. Серед небагатьох пам'яток давньоукраїнської літератури X–XVI ст. – житія, сказання, повісті, слова тощо, на виокремлення яких використовують позбавлені структурно-семантичного розмаїття стилістично- чи жанровизначальні заголовки, що відображають неемфатичний, діловий стиль: «**Слово о плъку Игоревѣ Игоря сына Святъслава внука Ольгова**», «**Повѣсть времанныхъ лѣтъ**» (повість – у давньоруському значенні «повідомлення, сказання»), «**Житие преподобнаго отъца нашего Феодосия, ігумена печерьскаго**», «**Сказанія о святыхъ Борисѣ и Глѣбѣ**» (за Сильвестрівським списком, «**Съказание и страсть и похвала святу мученику Бориса и Глѣба**» за списком Успенського збірника), «**Чтение о житии и о погублении блаженную стратотерпцю Бориса и Глѣба**» літописця Нестора та ін. За припущенням Л. О. Дмитрієва [7], житія Бориса і Гліба, імовірно, виникли на основі однієї літописної повісті. Можливо, наявність варіативних назв також свідчить про втрату первинного варіанта літописної повісті чи відсутність заголовка в ньому, що, на думку А. С. Деміна [2, с. 5], було досить характерним для того часу: у багатьох списках функціювали індивідуальні заголовки творів або створені нові контамінації із частин старих заголовків. Номі-

нативні одиниці позначені низьким рівнем емотивності, що зумовлено кінцевою метою номінування – передати думку якомога точніше, максимально реалізуючи денотативне значення фрази-заголовка.

Наступні століття автори прагнули гранично докладно представити твір, щоб дати читачеві найповніше уявлення про його зміст. Описові заголовки з представленою розгорнутою інформацією (дескриптивні заголовки) функціювали як анотації до тексту твору. Література цього часу представлена порівняно невеликою кількістю репрезентантів з однотипним тематичним навантаженням. Зазвичай такі заголовки, як і в IX–XIV ст., позбавлені емоційно-експресивного значення; за змістом – це короткий «звіт» сюжету, що містить указівку на головного героя та / чи автора. Незавжди автори творів функційно відмежовували заголовок від вступу, передмови, інструкції до читання твору, анотації тощо. У цьому разі варто говорити про заголовковий комплекс, обтяжений зайвими подробицями та деталями. Наприклад: чи «*Владимир, всіх словеноросійських стран князь і повелитель, от невірія тьми во великий світ евангельський духом святым приведен в літо от Рождества Христова 988; нині же в преславной академії Могило-Мазеповіанської Київської, привітствующой ясневельможного его царського пресвітлого величества войська запорозького обох стран Дніпра, гетьмана і славного чину святого Андрея-апостола, кавалера Іоанна Мазепи, превеликого свого ктитора, на позор російському роду от благородних російських синов, добрі здевоспитуємих, дійствієм, еже от поетов нарицається трагедокомедія, літа господня 1705, поля з дня, показанный*» Ф. Прокоповича чи «*Милость Божія, Украину от неудобносимих обид лядських чрез Богдана Зиновія Хмельницького преславного войск запорозких гетьмана, свободившая, и дарованими ему над ляхами победами возвеличившая, на незабвенную толиких его щедрот пам'ять репрезентованная в школах кievских 1728 літа*» (анонімний твір). Дескриптивні заголовки, які розкривали загальні контури сюжету, були популярними до кінця XVIII ст., хоча з часом вони ставали коротшими й конкретнішими, позбавленими зайвого вдокладнення («*Трагедія о смерті посліднього царя сербського Уроша V і о паденні Сербського царства*» М. Козачинського). Ім'я автора в заголовках, побудованих за описовою моделлю, хоч і було

факультативним, проте досить поширеним елементом: «Книжка **Иоанна Мниха Вишенского** от Святой афонской горы. В напоминание всѣх православных христиан, братствам и всѣм благочестивым, в Малой России в Коронѣ Полской жителствующими ноческого чина общежителем, архимандритам, и священноинокам, и честным монахам, и инокиням всѣм, сестрам нашим, и прочим тщателям церковным, благодать господя нашего Иисуса Христа и любви Бога Отца и причастив Святого Духа буди со всѣми вами». Тенденція зазначати автора в заголовкові твору протрималася до середини ХІХ ст., але справжні автори з часом замінювали вигаданими літературними особистостями (авторами чи видавцями), яких письменники наділяли власним авторським стилем та манерою письма: «Вечори на хуторі біля Диканьки. Повісті, видані пасічником **Рудим Паньком**» М. Гоголя.

Особливого поширення в давній українській літературі набули дублетні заголовки, на кшталт: «Апокрисис, або отповѣдь на книжки о соборѣ Берестейском, именем людей старожитній релѣ и греческой, через Христофора Филялета врхлѣ дана» Х. Філарета; «Млеко, од овці пастиру належное, або труди поетицькіі, во честь преблагословенної Діви Марії составленіі...» І. Вишенського та ін. Такі заголовки водночас мали узагальнювально-індивідуалізований сенс: їхній жанрово-стилістичний елемент засвідчував належність до чинного літературного канону, а інша частина була конкретизатором певного тексту в низці репрезентантів окремого жанру чи стилю. Анонімні кореляти концептосфери «релігія» представлені в літературі того часу частотним номінативним корпусом.

Книжна література кінця ХVІІ–ХVІІІ ст. вирізнялася розмаїттям жанрів. Переважали українськомовні твори; польськомовні та латиномовні в доробку українських авторів траплялися рідше. Зі зміною характеру літератури змінюються й основні тенденції номінування творів: описові заголовки поступово втрачають популярність. Приблизно з цього часу заголовки стають ідентифікаторами концепту творів української літератури. Проаналізувавши заголовкову канву творів Г. Сковороди, виокремлюємо новітні тенденції номінування творів того часу. Визначеному заголовковому масиву притаманні такі риси:

- винесення в заголовок найменувань головних персонажів: «*Мурашка и Свинья*», «*Орел и Черепаша*»;
- використання латини: «*De libertate*» («*Про свободу*»), «*Est quaedam maerenti flere voluptas*» («*У горі певну втіху приносять сльози*»), «*Quid est virtus?*» («*Що таке чеснота?*»);
- інтертекстуальність «*Fabula de Tantalos*» («*Фабула про Тантала*»), «*In natalem Jesu*» («*На народження Ісуса*») тощо.

Аналізована низка заголовків характеризує особливості світосприйняття Г. Сковороди, а також нові тенденції номінування творів. Представлені кореляти засвідчують урізноманітнення тематики творів, використання метафоричних елементів під час номінування. На тяжіння письменника до образного найменування вказує й назва збірки «*Сад божественних пѣсней, прозябший и зерн Священного Писания*» («*Сад божественних пісней, що проросли із зерен Святого Письма*»), де сукупність віршів збірки метафорично поійменована садом. Заголовки розгортаються «не в довжину», а в «глибину», утрачаючи другорядні деталі й підсилюючи значеннєве навантаження.

Г. Сковорода популяризує в Україні жанр байки. Під час номінування байок зазвичай дотримується популярного в європейському й світовому байкарстві принципу симетричного / асиметричного дуалізму: (пор.: «*Le Lièvre et latortue*» («*Заєць і Черепаша*»), «*Lecorbeau et lerenard*» («*Ворона і Лисиця*») Лафонтена і «*Чиж и Щиглик*», «*Орел и Сорока*» Г. Сковороди). Заголовок розгортається в тексті як протиставлення двох позицій. Найменування персонажів, винесених у заголовок, виконують не лише номінативну функцію, але й набувають значення імпліцитної характеристики персонажів та є умовно-алегоричним утіленням ідей. Автор урізноманітнює коло персонажів байок, порушуючи умовно-алегоричну традицію жанру й надаючи йому виражальної гнучкості, водночас це сприяє розширенню спектра ідей та ускладнює зміст заголовка. У монолексемних заголовках переважають множинні форми іменників: «*Собаки*», «*Жаворонки*». Такий формальний вигляд зумовлений алегоричним узагальненням особливостей певної соціальної групи, характерів, манер поведінки тощо.

У ХІХ ст. дескриптивні заголовки (анотація) виходять з активного вжитку, сюжетні заго-

ловки згортаються до декількох слів і вже не вдокладнюють текст. Із літератури кінця XVIII–початку XIX ст. показовими щодо заголовків є твори Т. Шевченка. На підставі дослідження текстології й поетики Шевченкових заголовків (Н. П. Чамата [10], В. В. Межвинський [5]) виокремлюємо такі особливості номінування творів поетом: антропоцентричність заголовків, суть якої виявляється в тому, що власне людина стає центром мистецького дослідження, а в заголовку, найсильнішій позиції твору, відображено її проблеми, переживання, вчинки («*Катерина*», «*Наймичка*», «*Мар'яна-черниця*»); тяжіння до акцентування історичного минулого («*Великий льох*»; «*Іван Підкова*», «*Гайдамаки*», «*Холодний Яр*»); маркування жанрової орієнтації творів («*І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнє посланіє*» – заголовок-стилізація).

Традиційно уснопоетичні твори називали за першим рядком. Цю тенденцію перенесено й на називання літературних поезій. Зокрема, саме такому номінуванню надає перевагу Т. Шевченко: «*Минають дні, минають ночі...*», «*Садок вишневий коло хати...*», «*І виріс я на чужині...*», «*Думи мої, думи мої...*» та ін. (59%). Цей рядок стає поштовхом для розвитку ліричної свідомості, висхідним пунктом формування концепту твору.

Підходи до номінування, які використовував поет, переважатимуть і надалі. Поступово заголовки перетворюються з розпізнавального знака на композиційний центр твору: зумовлюють вибір тематики, окреслюють кульмінаційний момент. У процесі еволюції заголовка літературного твору спрощується його інформаційна сфера, натомість заголовки ускладнюються в атрактивному та образному вимірах. Змінюється змістове наповнення творів: від літописних оповідей і хронік інтерес зміщується в напрямку до зображення внутрішнього світу героїв, розкриття душевного стану, пошуку психологічного підґрунтя різних вчинків. Заголовок більше не містить опису подій чи стислого викладу твору, а є пошуком своєрідного коду твору. По-новому формується текстова-заголовковий комплекс, який осмислюється лише цілісно, а отже, передбачено ретроспективне сприйняття заголовка. Навіть монологічні заголовки, зокрема дуже поширені на той час антропомічні («*Орися*» М. Куліша, «*Горпина*» Марка

Вовчка, «*Харитя*» М. Коцюбинського та ін.), після прочитання творів обростають новими значеннєвими конотаціями. Інколи автори акцентують власну оцінку персонажів чи змісту твору («*Щира любов*», «*Сердешна Оксана*» Г. Квітки-Основ'яненка). Розуміння заголовків-символів також відбувається після ознайомлення з текстом. Так, у назві «*Сойчине крило*» І. Франко не просто фіксує літальний орган лісового перелітного рудувато-сірого птаха родини воронових, – *сойка* у творі стає уособленням героїні твору Марії, а *сойчине крило* – символом волі, свободи й душі. Прикметною ознакою заголовків вітчизняної белетристики XIX ст. є ускладнена семантика, що досягається домінуванням алегоричних та метафоричних елементів: «*Коні не винні*» М. Коцюбинського, «*Гей, бики!*» С. Руданського, «*Украдене щастя*» І. Франка, «*Голосні струни*» Лесі Українки, «*Голодна воля*» Панаса Мирного, «*Старі сучки й молоді парості*» М. Кропивницького та ін.

Кращі твори письменників XIX ст. розраховані на освічених читачів. Заголовки ускладнюються реаліями, розуміння яких ґрунтується на фонових знаннях, де денотативна семантика межує з конотативною, зокрема з культурно-національною: «*Кармелюк*» Марка Вовчка (*Кармелюк* – народний месник, український національний герой, керівник повстанського руху на Поділлі 1813–1835 рр. проти національного й соціального гніту), «*Чорна рада. Хроніка 1663 року*» П. Куліша (*Чорна рада* – зібрання, скликане для обрання гетьмана Лівобережної України, спричинило нові чвари й фатальний розкол України на Лівобережну й Правобережну).

Саме в цей період у заголовки інтенсивно проникає інтертекстуальність, яка, з одного боку, передбачає достатній рівень освіченості читача, спроможного провести паралелі між реаліями минулого і сучасного, відчуті алюзійні й ремінісцентні зв'язки й, з огляду на це, осягнути концепцію твору, з іншого боку, налаштовує читача на новий емоційний контакт із твором. Зокрема, заголовок Франкових поем «*Страшний Суд*», «*Каїн*», «*Смерть Каїна*» спроектовано на біблійні історії, назва роману «*Хіба ревуть воли, як ясла повні?*» Панаса Мирного та І. Білика – покликання на старозавітну Книгу Йова. Українські письменники XIX ст. для номінування своїх творів активно використовували репрезентанти національного шару прецедентності – уривки

пісень, приказки, прислів'я, сентенції: «Хоч з мосту та в воду», «Попри сили не попреш, з чим родився, з тим і вмреш» А. Свидницького, «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці», «За двома зайцями» М. Старицького, «Доки сонце зійде, роса очі виїсть» М. Кропивницького, «Лихий попутав» Панаса Мирного, «Де зерно, там і полова» М. Кропивницького та ін. Такі заголовки афористично конденсують зміст тексту, а отже, зв'язок між цими елементами твору імпліцитний. Інтертекстуальний характер також мають популярні на той час латиномовні номінативні моделі на кшталт «*Semper idem!*» («Завжди те саме!») І. Франка, «*Contra spem spero!*» («Без надії сподіваюсь!») Лесі Українки, «*Fata Morgana*» М. Коцюбинського («Марево»). Такі заголовки розширюють межі твору, проектуючи його значеннєву перспективу.

Автори в заголовках удаються до руйнування стереотипного очікування, використовуючи слова – назви жанрів в непрямих їхніх значеннях. Своєрідна «календарність» «*Веснянок*» І. Франка частково нівельована, тексти побудовані на паралелях світу природи зі світом громадянських та соціальних інтересів людини; «*Дума про Наума Безумовича*» І. Франка є бурлескною варіацією думи, яка лише за формою нагадує думу, а за змістом – сатирична поема (на що й орієнтує ім'я головного героя); у «*Лісовій пісні*» Лесі Українки лексема *пісня* також не є маркером жанру, а радше оприявленням ліризму й поетичності твору, виділення особливого тла історії кохання Лукаша і Мавки – мелодії сопілки та пісні лісу. У ХІХ ст. з'являються заголовки, що репрезентують концептуальну інформацію: «*Перехресні стежки*» І. Франка, «*Тіні забутих предків*» М. Коцюбинського, «*Земля*» О. Кобилянської, «*Камінний хрест*» В. Стефаника, «*Не судилось*» М. Старицького та ін.

Видозмінюються дублетні заголовки (звужуються без акцентування уваги на жанровій належності): «*Глитай, або ж Павук*» М. Кропивницького, «*Наталя або Дві доли разом*» М. Макаровського та ін. Крім того, окреслена тенденція до включення читача в процес співтворчості з автором. Набувають поширення комунікативні заголовкові моделі, до яких, з огляду на комунікативну інтроспекцію, зараховують заголовки-запитання, заголовки-оклики та заголовки, що містять звертання: «*Як там у небі?*» І. Франка, «*Хто*

винен?» І. Карпенка-Карого, «*Ось куди ми підемо, небого!*» Т. Бордуляка, «*Граї, моя пісне!*» Лесі Українки. Запитання акцентують на проблемі, заохочують до роздумів над нею, вимагають пошуку відповіді; оклики спонукають до дії, звертання зосереджують увагу на адресатові.

Література ХХ ст. перейняла традиції називання з попереднього століття, проте й мала деякі притаманні лише їй риси. Окреслити основні тенденції номінування творів цього періоду можна лише в загальних рисах, що зумовлено, зокрема, співіснування в межах одного хронологічного відрізка письменників, протилежних за світовідчуттям, достатньо великою кількістю творів-репрезентантів та розмаїттям представленої тематики. Для письменників-експериментаторів заголовки стає ознакою епатажності й маркером стилю: «*П'єро мертвопетлює*», «*Тов. Сонце*», «*Експресовітер*» Михайля Семенка, «*Предсонцоря*» Гео Шкурупія. Основне семантичне навантаження заголовків у радянській літературі виконує лексика, що формує соціальну концептосферу: «*Мехзавод*» Л. Смілянського, «*Партія веде*» П. Тичини, «*Диктатура*» І. Микитенка, «*Червоні галстуки*» П. Панча тощо. Водночас низка прогресивних письменників не обмежувалася соціальною проблематикою, урізноманітнюючи тематичний спектр творів, а отже, й заголовків: «*У житах*» Г. Косинки, «*Рання осінь*» Є. Плужника, «*П'ята симфонія*» Є. Маланюка, «*По дорозі в Казку*» Олександра Олеся, «*Ірій*» В. Дрозда та ін. Найбільшого поширення набувають заголовки-символи, заголовки-метафори, заголовки-алегорії, заголовки-алюзії: «*Хрест*» О. Кобилянської, «*В чужім гнізді*» А. Чайковського, «*Кіт у чоботях*» М. Хвильового, «*Повість полум'яних літ*» О. Довженка, «*Ніж у сонці. Феєрична трагедія у двох частинах*» І. Драча, «*Зелена радість конвалій*» Є. Гуцала, «*Собор*» О. Гончара, «*Сад Гетсиманський*» І. Багряного та ін. Заголовки стає структурно розмаїтим і семантично різноплановим.

За останні тридцять років заголовки української літератури зазнав кардинальних змін, передусім у функційно-прагматичному плані, що, зокрема, виявилось в його демократизації, інтелектуалізації, деідеологізації, інтернаціоналізації та креолізації: «*АМ™*» Ю. Іздрика, «*Requiem на замовлення*» С. Самосенка, «*Ги-ги-и*» Ю. Винничука, «*Мені тринадцятий рік ми-*

нав» В. Неборака, «Записки українського самашедшого» Л. Костенко, «Сто бак\$ів» С. Ушкалова та ін. Значно посилена рекламна функція заголовка.

ВИСНОВКИ

Отже, номінативний корпус творів у діахронному ракурсі структурно та семантично неоднорідний. Номінування фольклорних творів зумовлене потребою виокремлення твору із загальної низки. Заголовки творів цього періоду увиразнювали сутність конфлікту чи сюжету, акцентували увагу на головних персонажах, на темі чи на проблемі. Фольклорний заголовок як інформаційний маркер твору зазвичай побудований із використанням слів у прямому значенні, виняток становили лише алегоричні найменування героїв. Для номінативних одиниць давньої української літератури характерний високий рівень інформативності, який формується за допомогою розгорнутої інформації про текст, натомість їм властивий низький рівень емотивності. Важливими елементами заголовка була презентація головного героя (головних героїв) та автора. Книжна традиція кінця XVII–XVIII ст. позначена новими тенденціями номінування творів: заголовок набуває ознак композиційного центра твору, суттєво звужена інформативність заголовка внаслідок поступової відмови від описових заголовко-

вих моделей, натомість ускладнено його атрактивність та образність. У XIX ст. посилено семантичне навантаження заголовків, набувають особливого поширення заголовки-алегорії, заголовки-метафори, заголовки-символи, заголовки-алюзії. Література XX ст. строката й розмаїта, що ускладнює виокремлення загальних номінативних тенденцій цього періоду. Текстовий номінативний масив формується на підставі основних тенденцій номінування кінця XVII–XIX ст., проте окремі групи письменників пропонують свої підходи в номінуванні творів: зокрема, структуралісти експериментують із формою та змістом заголовків, представники соціалістичного реалізму ідеологізують представлену в заголовку інформацію. Номінування творів порубіжжя XX–XXI ст. визначають тенденції демократизації, інтелектуалізації, деідеологізації, інтернаціоналізації, атрактивності та креолізації.

Різні історичні тенденції номінування передусім пов'язані зі здатністю заголовка задавати певний поріг очікування та з необхідністю реалізації запитів читачів. Вони віддзеркалюють специфіку внутрішнього рефлексивного сприйняття, реалізації номінативних моделей, фіксації важливих фрагментів світогляду окремих соціальних груп суспільства, ціннісні й психологічні пріоритети, притаманні різним хронологічним зрізам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- Gal'perin, I. R. (1981). *Tekst kak Obyekt Lingvisticheskogo Issledovaniya* [Text as Objective of Linguistic Research]. Moscow: Nauka (in Russian)
[Гальперин, И. Р. (1981). *Текст как объект лингвистического исследования*. Москва: Наука].
- Demin, A. S. (2008). "Skazaniye o Mamayevom poboishche" ["Tale of the Mamai's Battle"]. In A. V. Arhangel'skaya (Ed.), *Istoriya Drevn'erusskoj Lit'eratury* (pp. 126–131). Moscow: Yazyki Slavyansky Kul'tur (in Russian)
[Демин, А. С. (2008). «Сказание о Мамаевом побоище». В А. В. Архангельская (Ред.), *История древнерусской литературы* (с. 126–131). Москва: Языки славянских культур].
- Krzhyzhanovsky, S. D. (1931). *Poetika Zaglaviy* [Poetics of Titles]. Moscow: Nikitenskiye Subbotniki (in Russian)
[Кржижановский, С. Д. (1931). *Поэтика заглавий*. Москва: Никитинские субботники].
- Kuharenko, V. A. (1988). *Interpretatsiya Teksta* [Interpretation of Text]. Moscow: Prosveshcheniye (in Russian)
[Кухаренко, В. А. (1988). *Интерпретация текста*. Ленинград: Просвещение].
- Merzhvinsky, V. V. (2010). Zaholovky poem T. Shevchenka rann'oho periodu: osoblyvosti semantichnoho kodu, spetsyfika parametriv formy [T. Shevchenko's early poem titles: specific

- of semantic code, specification of the formal parameters]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya: Filolohichni nauky*, 11, 147–154 (in Ukrainian) [Мержвинський, В. В. (2010). Заголовки поем Т. Шевченка раннього періоду: особливості семантичного коду, специфіка параметрів форми. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філологічні науки*, 11, 147–154].
6. Ostapchuk, O. A. (1998). *Nazvaniye Literaturnogo Proizvedeniya kak Obyekt Nominatsiyi (Na Materiale Russkoy, Polskoy i Ukrainskoy Literatury XIX veka)* [Name of the literature work as object of nomination (within materials of Russian, Polish and Ukrainian literature of 19–20-th century)] (Doctoral dissertation). Moscow: MGU (in Russian) [Остапчук, О. А. (1998). *Название литературного произведения как объект номинации (на материале русской, польской, украинской литературы XIX в.)* (Канд. дис.). Москва: МГУ].
 7. Dmitriev, L. A. (Ed.). (1985). *Skazaniye o Borise i Glebe. Faksimil'noye vosproizvedeniye zhitynykh povestey iz Sil'vestrovskogo sbornika* [The Legend of Boris and Gleb. The facsimilere production of the hagiographic stories from the Sylvester's collection]. Moscow: Kniga (in Russian) [Дмитриев, Л. А. (Ред.). (1985). *Сказание о Борисе и Глебе. Факсимильное воспроизведение житийных повестей из Сильвестровского сборника*. Москва: Книга].
 8. Trachenko, O. N. (1984). *Stilisticheskiye Harakteristiki Zaglaviya kak Znaka Teksta v Sintagmatike i Paradigmatike (na Materiale Angloyazychnogo Rasskaza)* [Stylistic characteristics of title as meaning of text in syntagmatic and paradigmatic (within materials of English novel)] (Doctoral dissertation). Kyiv: Kiyevskiy gosudarstvennyy pedagogicheskiy institut inostrannykh yazykov (in Russian) [Траченко, О. Н. (1984). *Стилистические характеристики заглавия как знак текста в синтагматике и парадигматике (на материале современного англоязычного рассказа)* (Канд. дис.) Киев: Киевский государственный педагогический университет иностранных языков].
 9. Turlachova, E. Y. (2008). *Zagolovok angloyazychnogo prozaicheskogo teksta v aspekte yego strukturnoy modeli (na materiale korotkikh rasskazov XIX–XXI vekov)* [The title of the English-speaking prose text in the aspect of its structural model (within materials of short stories of the 19–21-st century)]. *Vestnik Vyatskogo gosudarstvennogo universiteta*, 2(1), 33–40 (in Russian) [Турлачова, Е. Ю. (2008). Заголовок англоязычного прозаического текста в аспекте его структурной модели (на материале коротких рассказов XIX–XXI веков). *Вестник Вятского государственного университета*, 2(1), 33–40].
 10. Chamata, N. P. (1990). *Tekstolohiya i poetyka Shevchenkovykh zaholovkiv* [Textology and poetics of Shevchenko's titles]. In V. Borodin (Ed.), *Pytannya tekstolohiyi T. H. Shevchenka* (pp. 168–192). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian) [Чамата, Н. П. (1990). Текстологія і поетика Шевченкових заголовків. В В. Бородин (Ред.), *Питання текстології Т. Г. Шевченка* (с. 168–192). Київ: Наукова думка].